

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВГОСТРОКОВОЇ ЗБАЛАНСОВАНOSTI РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ НА ОСНОВІ СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ

Т.В. Бондар, асп.

Сумський державний університет

У статті показано доцільність планування розвитку території з позицій системного та синергетичного підходів; визначено сутність довгострокової збалансованості територіального розвитку; проаналізовано зміст та кількісне визначення критерію структурно-динамічної раціональності становлення територіальної системи на основі виділення аспектів її природи; обґрунтовано сутність понять тенденції, вектору та градієнту розвитку; представлено вихідні положення планування розвитку території.

У сучасних умовах особливості та спрямованість соціально-економічного розвитку свідчать про його неспроможність відтворити у повній мірі власний потенціал. Існування системних протиріч обумовлює появу кризових явищ у функціонуванні суспільної організації, які є симптомами регресивності або навіть виродження розвитку. Форми прояву кризових явищ у певній мірі конкретизуються залежно від масштабів аналізованих систем. Не менш важливим є репрезентативність системи по відношенню до глобальної мети, тобто її інваріантність щодо системи вищого ієрархічного рівня. Аналіз інваріантної системи дає можливість обґрунтувати з певним ступенем повноти шляхи розвитку систем вищих рівнів управління, що обумовлено репрезентативністю системи нижчого рівня ієрархії.

Виходячи з даних положень, об'єктом дослідження є територіальна система у єдності її структурного та функціонального аспектів. Цілі державних програм розвитку у найбільш повній мірі конкретизуються на територіальному рівні з позицій єдності структури системи соціально-економічного розвитку держави та його критеріїв і механізмів забезпечення. У цьому контексті предметом дослідження є внутрішні та зовнішні зв'язки, що забезпечують збалансованість структурної організації системи територіального розвитку у часі.

Враховуючи синергетичні принципи і системну методологію розвитку, можна сказати, що соціально-економічні системи у сучасній організації суспільства не є системами у всій їх повноті, тобто не розглядаються з позицій фундаментальних основ їх функціонування, є напівзакритими. Зокрема, розглянемо територіальні системи. Хоча у процесі планування їх розвитку комплексно враховуються різні фактори, вони є розбалансованими внаслідок структурних диспропорцій, наявних через існування системних протиріч.

Метою дослідження є виділення теоретичних положень методологічного характеру щодо досягнення пропорційного розвитку території у часі на основі системно-синергетичного підходу.

У якості об'єкта дослідження обрано територіальну систему, оскільки саме на територіальному рівні збагачуються і конкретизуються за змістом форми прояву законів самоорганізації складних систем. Територія відображає цілісність соціально-природної системи у межах власної репрезентативності.

Для аналізу та планування розвитку території доцільним є обґрунтування сутності поняття його довгострокової збалансованості. Такі характеристики розвитку, як «довгостроковість» та «збалансованість», передбачають аналіз системи у рамках просторово-часової її організації. Виходячи з цього твердження, довгострокову збалансованість територіального розвитку необхідно розуміти у якості такого стану території, яка відповідає критерію її структурно-динамічної раціональності на кожному з етапів якісного перетворення за певний проміжок часу. Критерій структурно-динамічної раціональності визначається з позицій забезпечення коеволюційного розвитку, що означає, згідно з [1], сумісність розвитку соціально-господарської підсистеми з розвитком природної системи у просторі та часі. Коеволюційний розвиток території, на наш погляд, означає планомірний та системний розвиток, параметри якого відповідали б певним пропорціям розвитку у його багатоаспектності.

Розглянемо такі основоположні аспекти змісту системи, як речовинний, енергетичний та інформаційний. Речовинний аспект пов'язаний з фізичною основою, тобто сутністю і функціональним змістом елементів структури системи, а також ступенем їх автономності. Формою прояву енергетичного аспекту критерію є наявність зв'язків між окремими елементами системи у певній структурній комбінації. Внутрішня організація системи залежить від змісту її елементів, ступеня їх автономності та зв'язаної енергії. Інформаційний аспект критерію полягає в існуванні потенціалу кожного з елементів системи, а також інших варіантів комбінації її структури. Інформаційні потоки у системі є передумовою її відкритості та здатності до розвитку. На основі внутрішньої інформативності, що полягає в існуванні власної тенденції розвитку, зумовленої певним ступенем структурної організації системи, та зовнішніх джерел інформації, які трансформуються у внутрішній потенціал, стає можливим збільшення величини потенціалу системи у випадку ідентичності набору ключових факторів розвитку внутрішній тенденції становлення системи.

Критерієм структурно-динамічної раціональності територіального розвитку є показник розвитку території, який синтезує у собі науково - обґрунтовані часткові показники природної, соціальної та економічної систем території. Кількісно такий критерій може бути

виражений у формі добутку кумулятивних показників стану елементів структури та їх середньоквадратичних відхилень від запроєктованого вектору розвитку системи, що ґрунтується на внутрішній тенденції становлення. Така тенденція, що визначає спрямованість розвитку системи, існує і в природній Геосистемі. В.Б. Прикін [1] називає її градієнтом. Про внутрішні тенденції згадують Є.Н. Князева, С.П. Курдюмов [2], розкриваючи зміст нелінійного управління.

Тенденцію розвитку можна визначити на основі потенціалу у статичному стані системи на основі властивостей проектної структури територіальної системи та прогнозу факторів зовнішнього середовища. Слід зазначити, що іманентно властива системі внутрішня тенденція її розвитку базується на фундаментальних основах розвитку як такого.

Вектор розвитку характеризує розподіл потенціалу території у розрізі її елементів у часі за обраними параметрами, а градієнт розвитку показує напрямок, характер та величину зміни параметрів потенціалу (координат вектора розвитку). Можна сказати, що градієнт розвитку територіальних систем характеризує їх збалансований розвиток за визначеним критерієм (результатним градієнтом циклу розвитку території).

Важливим завданням під час розрахунку критерію структурно-динамічної раціональності розвитку території є, по-перше, встановлення достовірної величини потенціалу елементів структури, обґрунтування їх значущості та еталонних значень, по-друге, – розподіл потенціалу території у цілому та потенціалів окремих елементів у їх взаємозв'язку за етапами життєвого циклу територіальної системи. Величини потенціалів структурних елементів та потенціалу територіальної системи у цілому необхідно визначати для конкретного моменту та проміжку часу для визначення періоду динамічної рівноваги функціонування територіальної системи під впливом того чи іншого фактору розвитку чи їх сукупності.

З визначення поняття збалансованості розвитку у часі виявляється проблема методологічного характеру, що полягає у науковому обґрунтуванні періоду перебування території у довгостроковій динамічній рівновазі. Аналізуючи дану проблему, можна прийти до висновку, що цей період залежить від внутрішньої тенденції розвитку системи, яка обумовлена її структурною організацією. Тенденція розвитку, іманентно властива системі, задає період її життєвого циклу. Визначення етапів життєвого циклу території є складним завданням, оскільки виникає проблема достовірної оцінки потенціалу системи, що є межею її здійсненності. Граничний потенціал розвитку території неможливо визначити без системного урахування її природної складової. Оскільки матеріальною основою життєдіяльності та розвитку суспільства є природна система, а техносфера є засобом та формою задоволення потреб соціуму.

На наш погляд, життєвий цикл території є результатом вибору альтернативного шляху становлення з урахуванням інтенсивності впливу тенденції розвитку та факторів зовнішнього середовища.

Виходячи із теоретичного обґрунтування можливості та необхідності довгострокової збалансованості розвитку, на нашу думку, можна виділити такі основні вихідні положення щодо розробки планів та програм на територіальному рівні з використанням основних принципів системного та синергетичного підходів:

1. Якісна визначеність структурних елементів територіальної системи, відтворення усієї сукупності її внутрішніх та зовнішніх зв'язків і побудова загальносистемної моделі функціонування територіальної системи розвитку. Мельник Л.Г. [4] наголошує на тому, що для відкритих систем існує такий набір системоутворюючих факторів, при якому параметри цих факторів у максимально повній мірі відповідають цілям функціонування системи.

2. Забезпечення автомодельності, когерентності та синхронності розвитку території з огляду на стан глобальної соціально-природної системи.

Автомодельність розвитку означає максимальну відповідність кількісної характеристики потенціалів територіальної системи координатам власного вектору розвитку території, що виступають параметрами порядку у процесі становлення. Рівномірний розподіл потенціалів у часі (згідно з етапами проектного життєвого циклу території) і визначення темпу розвитку означає синхронність територіального становлення. Когерентність розвитку означає відсутність протиріч у процесі реалізації еколого-економічних відносин.

Виділені теоретичні положення можуть виступати у якості методологічних орієнтирів під час розробки планів та програм соціально-економічного територіального розвитку, спрямованих на досягнення критерію структурно-динамічної раціональності, тобто його збалансованості у довгостроковій перспективі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Позаченюк Е.А. Ноосферное развитие: современные тенденции / Е.А. Позаченюк // Екологічний вісник. – 2008. – №3. – С. 6-10

2. Прыкин Б.В. Новейшая теоретическая экономика. Гиперэкономика (концепции философии и естествознания в экономике): учебник / Б.В. Прыкин. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 445с.

3. Князева Е.Н. Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов / Вступ. ст. Г.Г. Малинецкого. – [изд. 2-е]. – М.: КомКнига, 2011. – 272с. (Синергетика: от прошлого к будущему)

4. Мельник Л.Г. Закономерности функционирования и развития социально-экономических систем / Л.Г. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 6(108). – С. 41-46